

KRIMINOLOGI OCH KRIMINALPOLITIK

AV PATRIK TÖRNUDD

Kan vi utgå från att där, var det finns många kriminologer och bedrives mycket kriminologisk forskning, även kriminalpolitiken skulle vara speciellt förträfflig? Knappast. Men det är inte kriminologernas fel och inte heller beslutsfattarnas fel, utan beror på kriminalpolitikens sätt att fungera.

Villkor och reservationer

För det första finns det förstås inte någon yrkesgrupp, som kan tänkas presentera en »lösning« på brottslighetsproblemet, därför att reaktioner mot brott och brottslighet hör till det mänskliga samhällets sätt att fungera.

Vi måste leva med brottsligheten. Men vi kan välja livsstil. Erfarenheter, insikter och kriminologiskt vetande kan tillåta ett sådant *medvetet* val av hur vi lever med brottsligheten, som innebär att vi utnyttjar våra resurser väl och undviker vad som kan väntas leda till ånger.

I praktiken är det nästan omöjligt att slå fast när vi har lyckats med detta, därför att en relativt sansad och välbalanserad kriminalpolitik av *nordisk* modell, med vad den innebär av kompromissande och avvägningar och anpassning till växlande toleransgränser, är ett splittrat och utdraget skeende utan dramatiska och synliga framgångar.

Reservationen »av nordisk modell« är viktig. Visst skulle det vara möjligt att sänka brottslighetsnivån, till t.ex. en tiondedel av vad den är i dag – till priset av en verkligt radikal samhällsömläggning. Det finns länder där t.ex. stöld- och bedrägeribrottsligheten ligger på en nivå som är blott en bråkdel av brottslighetsnivån i Sverige. Men om stöldbrottsligheten är kännbart lägre i Saudi-Arabien jämfört med Sverige, är förklaringen förstås inte den att den svenska kriminalpolitiken skulle vara mer okunnig och oskicklig än kriminalpolitiken i Saudi-Arabien.

Länder som har satsat på modernisering och urbanisering, ekonomisk struktur- omvandling, rörlighet, individcentrering och hög utbildningsnivå med av därav föranledd mer kritisk hållning till tidigare auktoriteter och en omsorgsorienterad välfärdspolitik – med den humana komponenten att alla skall få en chans, ingen skall helt offras för de andras väl – har samtidigt gjort det väsentligen svårare för sig att kontrollera brottsligheten jämfört med länder som valt en annan samhällspolitik.

Vi har gjort vårt val. Inom ramen för den rörelsefrihet vi har kan vi gå in för att minimera skadeverkningar, och utarbeta program som ger bättre effekt till ett lägre kontrollpolitiskt pris. Men det är frågan om en ständig jakt på marginella effekter. Står någon upp och och förespeglar att det finns en ett recept för en kriminalpolitisk

mirakelkur, kan vi vara förvissade om att antingen ha att göra med en charlatan eller, mer osannolikt, med någon som talar om en sådan samhällsomvandlande hästkur, vars pris vi vid närmare eftertanke inte är beredda att betala.

Vad uträttar kriminologin?

Efter dessa reservationer är det möjligt att med bättre samvete övergå till frågan om vad kriminologin de facto uträttar i kriminalpolitiken.

När jag tog mina första staplande steg som kriminolog i början av 1960-talet var det kriminalpolitiska klimatet ett helt annat än vad det är i dag. Brottsligheten var lägre då. Men framförallt var det klen beställt med kunskapen om brott och samhälle. Inte blott mannen på gatan utan även beslutsfattare i hög ställning byggde sina föreställningar om brottslighetsnivån på ett helt okritiskt accepterande av den brottslighetsbild som kriminalstatistik och kriminalreportage erbjöd. Den dolda brottsligheten var ett nästan okänt fenomen. I Finland ansåg knappast någon att det finska fångtalet utgjorde något problem. Frånsett den tidens ibland skarpt profilerade motsättning mellan »hård« och »snäll« kriminalpolitik upplevdes kriminalpolitiken i flera avseenden som relativt oproblematiske. Det fanns ett läger av traditionister, som gärna talade om disciplin, vida polisbefogenheter och stränga straff. Forskarna förväntades ha en annan syn på problemen och hade inte svårt att få gehör för sina synpunkter i debatten, eftersom det intellektuella etablissemangen automatiskt förknippade kriminologi med progressivitet och nytänkande.

Det var ur flera synpunkter tacksamt att vara kriminolog på den tiden. Det fanns få kriminologer och det låg nära till hands att tro, att de satt inne med sådana suveräna insikter om brott och brottskontroll, som förvandlade kriminalpolitiken till en enkel resursfråga: mer vetenskapligt planerad brottskontroll, mer psykologer, psykiatriker och kriminalvårdare, bättre socialpolitik.

När vi i dag har mycket mer kriminologi, mycket mer kriminalpolitiska resurser och ett mångfalt värre brottslighetsproblem, kanske någon frågar, om de kriminologiska insikterna varit till någon nytta alls. Svaret är utan minsta tvivel ja.

Alla som sysslar med brott och kontrollpolitik – som forskare, tjänstemän, politiker eller journalister – har i dag enormt bredare och djupare kunskap om hur världen ser ut och hur det hela fungerar. Den naiva tron på kriminalstatistiken eller på möjligheterna att *straffa* bort brottsligheten eller *vårda* bort brottsligheten har åtminstone i denna växande grupp av sakkunniga nästan försvunnit. Både experternas och den stora allmänhetens *kriminologiska och kriminalpolitiska allmänbildning* ligger i dag på en känbart högre nivå. Det är inte uteslutande men till stor del den kriminologiska forskningens förtjänst.

»Allmänbildning« kan ge en oriktig föreställning om de mekanismer genom vilka forskningen påverkar kriminalpolitiken. De kriminalpolitiska besluten fattas i en snäv krets. När jag någon gång på 1970-talet skulle fylla i ett OECD-frågeformulär

om vad kriminologin utträttat i Finland, svarade jag att just i sådana små länder som Finland är det omöjligt att skilja mellan *kriminologins* inverkan och *kriminologernas* inverkan. Kriminologer har suttit med i nästan alla viktiga kriminalpolitiska beredningar, som sakkunniga, som ledamöter, som sekreterare eller som ordförande. Och att träffa andra experter och utbyta åsikter med dem kan vara ett mer effektivt sätt att påverka beslutsfattandet än författandet av hundrasidiga forskningspromemorior.

Jag kan förstå de kritiker, som anklagat kriminologin i Finland för att man inte, såsom i en del andra länder, sett som den kriminalpolitiskt inriktade kriminologins huvuduppgift att i den offentliga debatten kritisera de maktthavande. Men frågan hur man utnyttjat sina resurser bäst är en ändamålsenlighetsfråga och en samvetsfråga, som var och en måste besvara utgående från sina egna förutsättningar. Även kriminalpolitik är det möjligas konst.

Ett konkret exempel. Så länge jag har varit yrkesverksam som kriminolog har uppgiften att få ner *det höga finska fångtalet* varit ett slags ledstjärna för den kriminologiska expertisen. I sakkunnigutlåtanden, radio och televisionintervjuer, i böcker och tidskrifter har forskarna och en växande grupp expertkolleger i utredningsorgan och ämbetsverk outtröttligen talat om hur det gäller att minska användningen av fängelsestraff. Få av de i dag yrkesverksamma underrättsdomarna kan ha undgått indoktrineringen kring detta tema. Vi har sagt till politikerna att vi skäms över att resa till internationella möten och inrapportera så höga fångsiffror. Vi har sagt att i den mån straffrättsystemet påverkar brottslighetsnivån, bygger denna påverkan visserligen i första hand på allmänpreventiva mekanismer, men att denna systemallmänprevention inte alls förutsätter så många och långa fängelsestraff som vi har i Finland. Och visst har politiker och andra beslutsfattare till slut börjat lyssna på det här. Under de senaste 25 åren har ett tjugotal kriminalpolitiska reformer verkat i minskande riktning. Bl.a. ändringen av straffsatserna för stöld och rattfylleri samt det nyligen införda systemet med villkorlig frigivning av även korttidsdömda har haft en synlig effekt. Såsom överdirektör K-J. Lång berättade i förrgår, har fångtalet i Finland under de senaste 15 åren gått stadigt neråt och är i dag blott något över 3000, vilket är den lägsta siffran under hela vår självständighetstid.

Som jag litet uppgivet sade till en kollega för en tid sedan: här har vi i årtionden sett som en livsuppgift att sänka fångtalet och argumenterat för olika slags nyttiga kriminalpolitiska reformer med hänvisning till just detta. Vad skall vi nu använda som argument? Vad skall vi nu börja göra?

Inför 90-talet

Men det är förstas en onödigt fråga. Efter satsningen på allmänbildning följer specialisering. Själv vill jag trots det gärna påminna om nya och traditionella uppgifter som fortsätter de universalistiska traditionerna.

Trots att kriminologin saknar en enhetlig samlande teori av den typ man finner i t.ex. naturvetenskaperna, har forskningen byggt upp ett kapital av insikter om generella mekanismer, som förklarar samspelet mellan brottslighet och samhälle. För att ta ett exempel, förefaller iakttagelserna om *kriminalpolitisk självreglering* ha giltighet inte blott som en tolkning av en tendens till stabilitet i olika länders anstaltspopulation, utan har även en motsvarighet i den redan av common sense – tänkandet accepterade insikten, om att varje gång vi ingriper i ett system så utlöser vi samtidigt krafter, som på ett eller annat sätt verkar i motsatt riktning. Bättre förståelse av dessa mekanismer kan ibland mana oss till större försiktighet inför alltför överentusiastiska planer, men kan även peka på alldeles nya möjligheter.

Efter att ha nämnt fångtalsreduceringen i Finland, ligger det nära till hands att nu självkritiskt fråga om fångtalets betydelse överdimensionerats jämfört med allt annat kontrollpolitiskt ont och att peka på – till exempel – risken att självregleringen ökar användningen av andra, fängelseliknande anstalter som inte kallas »fängelser«. En gammal sociologisk insikt går ut på att det är åtgärdens innehåll ur den intagnes synpunkt som vi skall ta fasta på, inte vad påföljden eller anstalten heter. Det finns en oroväckande tendens att använda förskönande och mystifierande namn på olika slags påföljder. Det skulle kanske vara en god ide att komplettera Nordisk statistisk årsboks brottslighetstabeller med siffror om var i Norden *frihetsberövande* åtgärder används mest – och då avser jag hela räckan av frihetsberövande ingripanden, från anhållande till placering på ungdomshem, alkoholistvårdanstalt eller mentaltvårdsanstalt.

En annan tradition, som brukar förena kriminologerna allt specialiseringstryck till trots, är kampen mot *massmediepopulismen*, som alltid har varit och alltid kommer att vara ett hot mot en rationell och human kriminalpolitik. I rättvisans namn skall det sägas att den stigande kriminologiska allmänbildningen även har kommit till synes i form av fina journalistiska insatser på hög nivå. Men lågnivåskriverierna har tyvärr inte blivit färre och värdepluralismen i massmedia förefaller att ha minskat. Televisionen och pressens strukturuomvandling har skapat opinionsskapande instrument som är mer ensartade och har allt större genomslagskraft. Det har blivit allt vanliga att kriminaljournalistiken styr besluten om på vilka problemområden det kriminalpolitiska beredningsarbetet inriktas. Det innebär samtidigt en favorisering av synliga, kortsiktiga åtgärder.

Det finns många likheter mellan ekonomisk politik och kriminalpolitik. En långspänd ekonomisk politik begränsar möjligheterna att göra vad vi helst skulle göra i dag och därför brukar de bästa finansministrarna ofta komma med för medborgarna ovälkomna besked. Enligt samma logik vågar jag göra gällande att *en bra justitieminister skall inte vara alltför populär*. De bästa kriminalpolitiska handlingsalternativen, de som ger utbyte på lång sikt, är inte nödvändigtvis de som »låter bra« i en televisionsdebatt eller i en tidningsrubrik.

Jag nämnde nyss tre av de kriminalpolitiska aktioner i Finland som bidragit till sänkningen av fångtalet: justeringen av stöldstraffskalan, rattfylleristrafkskalan och det utvidgade bruket av villkorlig frigivning. Må vara att den med stigande kriminologisk allmänbildning följande insikten om att Finland hade ett onödigt högt fångtal var en nödvändig förutsättning för det allmänna opinionsstrycket för en sänkning – beslutet om vilka konkreta medel, som skall användas för att realisera såna allmänt hållna förväntningar, måste ytterst fattas av dem som bär ansvaret för ledandet av kriminalpolitiken. Det var minnsann inte någon populär opinionsvåg som i dessa tre fall – de tre involverade justitieministrarna hette K-J. Lång, Inkeri Anttila och Matti Louekoski – stod bakom ministerbesluten att gå in för dessa reformer.

Expertstyre är inte heller bra. Gud bevara oss för en kriminalpolitik styrd av enbart kriminologer. Eller av enbart straffrättsjurister, enbart kriminalvårdare eller enbart journalister.

Lika nödvändiga som kriminologerna kommer att vara under 1990-talet både som allt mer specialiserade tekniker och som breddare av den kriminalpolitiska allmänbildningen, lika viktig är massmediadebatten som garanti för värdepluralismen. Och utan straffrättsjurister med sinne för rättvise- och rättssäkerhetskrav skulle vi för länge sen ha drabbats av en ryckig kontrollpolitik, med snabba konjunkturväxlingar eller rutschat mot en inkapaciteringskontrollpolitik, där man för säkerhets skull spärrar in stora grupper samhälleligt svaga livsstilsförbrytare. Alla parter skall hålla alla andra parter i styr – vilket för övrigt är ett utmärkt argument för att diskutera kriminalpolitik på våra nordiska kriminalistmöten!

Adresse: Direktør *Patrik Törnudd*
Rättspolitiska forskningsinstitutet
PB 35
00931 Helsingfors